

DISCURSOS SOBRE LA LITERATURA INTERCULTURAL CATALANA: ENTRE L'ELOGI DE L'EXOTISME I LA RECERCA IDENTITÀRIA

PILAR ARNAU I SEGARRA

Literatura Contemporània: Estudis Teòrics i Comparatius-UIB

1. INTRODUCCIÓ: ELS PRECEDENTS

El sociòleg Salvador Cardús afirmava fa poc que «a Catalunya la immigració ha estat el fenomen més rellevant del segle XX, el que ha marcat més profundament la societat catalana en el segle XX. El que ha fet els catalans del segle XX». (CARDÚS 2004: 39)

Efectivament, Catalunya ha experimentat tres grans onades d'immigració durant aquest segle XX emfatitzat per Cardús. La primera fou la dels «murcianos», que va dur Carles Sentís a escriure una sèrie de reportatges a la revista *Mirador*,¹ i la segona fou la que s'emmarca temporalment en els anys cinquanta i seixanta; dos processos migratoris de gran volum, «d'unes dimensions gairebé úniques, i [dels quals] gairebé no en tenim consciència» (*op.cit.*). Malgrat ser una immigració massiva, presentava una homogeneïtat lingüística (majoria de castellanoparlants) i un motiu migratori principal (millorar les condicions econòmiques).

Paradoxalment, però, aquesta riquesa migratòria contrasta radicalment amb la migradesa de les seues representacions culturals (FERNÁNDEZ 2006: 223). Així, fins a mitjan anys seixanta, la literatura catalana no atorgà gaire espai als processos migratoris propis. Tret d'algunes excepcions remarcables com *Contra la nit d'Oboixangó*

1. L'any 1932, el periodista Carles Sentís (1911-2011) va realitzar una sèrie d'articles, per encàrrec de la revista catalana *Mirador*, sobre l'emigració dels murcians a Catalunya. Amb aquest objectiu es desplaçà a Múrcia i féu el viatge de tornada —de 28 hores!— en un autobús pirata ple de gom a gom amb emigrants murcians, el “Transmiserià”, com ell l'anomenà. L'any 1994, Edicions La Campana els publicà en un sol volum sota el títol: *Viatge en Transmiserià. Crònica viscuda de la primera gran emigració a Catalunya.*

(1953), de Jordi Sarsanedas, o *Combat de nit* (1959), de Josep Maria Espinàs, els escriptors catalans que romangueren al país després de la Guerra Civil no donaren veus a la immigració, malgrat la importància d'aquest fenomen per al desenvolupament demogràfic i econòmic de Catalunya.

Quan el 1964 Francesc Candel publicà *Els altres catalans*, obra de referència obligada, aquest sentiment de mútua negació encara era viu (Guillamon 2005:47). El mateix any, Concepció G. Maluquer publicava *Gent del sud* (1964), sobre la segona immigració de murcians a Catalunya, en aquest cas al Pallars, i només dos anys més tard, Lluís Ferran de Pol publicaria *Miralls tèrbols* (1966), una obra que s'ha considerat precursora de la trilogia proletària catalana de Julià de Jòdar, publicada a partir de finals del anys noranta.²

A Mallorca, però, el desenvolupament brutal del sector turístic provocà als anys seixanta una onada migratòria sense precedents que els joves narradors mallorquins coetanis s'apressaren a tractar en les seues obres, a partir de finals de la mateixa dècada, com ara Antònia Vicens a *39º a l'ombra* (1968), Maria Antònia Oliver a *Cròniques d'un mig estiu* (1970), Gabriel Tomàs a *Corbs afamegats* (1973) o Jaume Santandreu a *Camí de coix* (1981) (ARNAU I SEGARRA 1999). Amb el pas del temps, la relació entre autòctons i immigrants castellanoparlants, mallorquins i forasters, deixaria de ser un tabú per als escriptors i el tractament de la immigració castellanoparlant deixaria de ser una excepció en la literatura catalana. Obres com *Carrer Bolívia* (1999) de Maria Barbal, l'esmentada trilogia de Julià de Jòdar, la narració *Davant del rei de Suècia*, a l'aplec *El millor dels móns* (2011) de Quim Monzó o *Els castellans* (2011) de Jordi Puntí en donen testimoni.

La tercera gran onada migratòria que ha experimentat el país durant el segle XX presenta unes característiques diferents a les anteriors: es tracta d'una immigració heterogènia, multilingüe, d'origen principalment sud-americà i nord-africà, però també subsaharià, xi-

2. Julià de Jòdar és autor d'una trilogia sobre la problemàtica migratòria al nord de Barcelona. Es tracta del cicle format per les novel·les *L'atzar i les ombres*, compost per *L'àngel de la segona mort* (1997), *El trànsit de les fades* (2001) i *El metall impur* (2006).

nès, paquistanès i dels països de l'est europeu. Ha estat una immigració massiva, descontrolada, sense cap planificació concebuda des de la societat receptora, una immigració que ha generat canvis demogràfics, socials, econòmics, culturals i religiosos gairebé radicals a la societat catalana.

L'arribada massiva d'immigrants ha contribuït a la formació d'àrees multiculturals i cosmopolites, sobretot a les grans ciutats com Barcelona, però també ha generat la creació de barris de majories ètniques foranies amb la desaparició progressiva de la població autòctona. És el fenomen anomenat *white flight*³. En una dècada hem passat de ser un país amb poca població immigrant estrangera (especialment residents anglesos, alemanys i francesos a zones turístiques privilegiades) a esdevenir el territori amb major recepció neta d'immigració d'Europa (CEBOLLA BOADO/GONZÁLEZ FERRER 2008).

Si aquesta diversitat immigratòria es va materialitzar ràpidament a les arts plàstiques, la música, la dansa i fins i tot a la «maltractada» gastronomia, la seua presència no ha estat tan impactant a la literatura. A mitjans dècada passada Julià Guillamón (2005) i Josep Anton Fernández (2006) subratllaven la disparitat quantitativa entre el volum migratori a Catalunya i la manca de les seues representacions literàries.

Deu anys més tard, la situació no ha canviat gaire. Tret d'algunes comptades excepcions, com ara les narracions de Toni Sala, els escriptors catalans no han assumit els darrers processos migratoris com a motiu literari en la seua escriptura. A favor seu podríem al·legar que es tracta d'un fenomen molt recent, especialment si el comparem amb altres països com ara França, Gran Bretanya o Alemanya, on ja hi ha immigrants de tercera i quarta generació i on la temàtica migratòria es va incorporar fa dècades a la literatura del país de recepció. Ara, però, a Catalunya no han estat els escriptors autòctons sinó precisament els escriptors d'origen estranger, i en alguns casos fins i tot els de primera

3. *White flight*, o fugida blanca, és un terme d'origen nord-americà que designa un fenomen migratori creixent en algunes ciutats que té lloc quan els autòctons blancs «fugen» dels barris on han viscut durant anys i es muden a altres zones de la ciutat amb menor nombre d'immigrants o persones de color.

generació, els qui han assumit el rol de portaveus de la literatura migrant.

En aquest context, la irrupció recent de noves veus foranes autorials ha sacsejat el concepte de pertinença a la literatura catalana. El debat sobre la definició d'aquesta literatura s'ha trasbalsat rotundament, primer, a partir de l'any 2003 amb els relats autobiogràfics d'Asha Miró i, posteriorment, el 2008, amb la concessió del premi Ramon Llull de novel·la a *L'últim patriarca*, de Najat El Hachmi. A aquestes dues autores s'hi han sumat altres veus d'origen estranger i escriptura en català, com ara Laila Karrouch, Pius Alibek o Saïd El Kadaoui, els quals manifesten conceptes poètics diversos i enriqueixen i internacionalitzen la literatura catalana.

2. INTERCULTURALITAT I LITERATURA

2.1 Discursos interculturals

La incorporació de les noves veus migrants a la literatura catalana contemporània, fenomen que encara no té parangó quantitatiu a la literatura castellana, ha generat espais d'instabilitat, de crisi (crisi entesa com a canvi sobtat) i sobretot ha estat generadora de modificacions del cànon. Aquests fenòmens responen a processos d'interculturalitat creixents en la discursivitat contemporània.

Seguint les tesis de l'antropòleg Carrasco Muñoz (2005) la interculturalitat seria un procés d'interacció entre societats diferenciades en contacte i/o comunitats o grups en el marc d'una societat global. Aquesta interacció ha de provocar modificacions recíproques i crear nous espais culturals heterogenis. Per tant, la interculturalitat és un concepte integrador, dinàmic i obert, no una eina d'assimilació i d'aculturació.

La *interculturalitat* es diferencia de la *multiculturalitat* perquè aquesta es basa en el reconeixement de la diversitat, però des d'una òptica centrada de la cultura dominant, mentre que la interculturalitat abraça les relacions complexes, les negociacions i els intercanvis múltiples. Com observa la sociòloga Catherine Walsh, la interculturalitat

cerca desenvolupar una interrelació equitativa entre pobles, persones, coneixements i pràctiques culturals diferents, una interacció que parteix del conflicte inherent en les asimetries socials, econòmiques, polítiques i de poder (WALSH 2004: 45). Per tant, la interculturalitat fomenta les relacions d'intercanvi i qüestiona les estructures dominants, ja que cerca la seua transformació. La interculturalitat introdueix els conceptes de reciprocitat en els intercanvis, i de complexitat en les relacions entre cultures (CLANET 1993: 21).

Malgrat tot el que hem dit fins ara, cal tenir present que s'ha difós extensament la tendència a referir-se a la *multiculturalitat* quan es parla de *literatura intercultural*, tot centrant-se en el sistema cultural occidental (sobretot de l'oest europeu i del nord-americà), i ometent, per desconeixement o per eurocentrisme, o pels dos motius, la diversitat que aporten les cultures del tercer món i la diferència entre aquestes i les del primer món. Com afirma el japonòleg nord-americà Earl Miner, els estudis interculturals proporcionen un besllum d'esperança en la comprensió de qüestions espinoses com l'estatut de veritat de la literatura i dels valors literaris en comunitats minoritàries que fins fa pocs anys no tenien cap presència important en l'escenari literari universal, ja que no pertanyien a la cultura eurocèntrica dominant (MINER 1993: 195 i ss).

Els discursos interculturals pressuposen un pensament dialògic, en que la pròpia historiografia ha de ser revisada críticament. En aquest sentit, el diàleg intercultural no és un camí fàcil. Hamid Reza Yousefi observa que cal desenvolupar la capacitat de compenetració amb l'altre i, a més, que cal saber promoure una empatia autèntica que es marqui com a objectiu la comprensió de les demandes de l'altre. I això suposa, també, tenir la voluntat de permetre el qüestionament de la pròpia perspectiva i viceversa (YOUSEFI 2008: 257).

Però l'etnocentrisme dominant a Occident frena les aspiracions dels discursos interculturals. Claude Clanet observava que

C'est de ce paradoxe de devoir penser et vivre simultanément l'unité et la pluralité que naît la difficulté -voire pour certains l'impossibilité- de concevoir une société interculturelle. A ceci une raison simple, mais dont la force psychologique est considérable : notre propre ethnocen-

trisme, la certitude que nous avons que nos croyances, nos modes de penser -ceux de notre groupe socio-culturel- sont les seuls valables et qu'ils s'appliquent à l'humanité tout entière. (CLANET 1993: 214)

Però reconèixer l'evidència de les diferències culturals, fins i tot del dret a la diferència, no són condicions suficients per a superar l'etnocentrisme. Clanet hi exclama:

Je peux fort bien accepter l'autre comme différent, respecter ces différences, mais faire en sorte que celles-ci ne m'atteignent pas dans mon être, dans mes certitudes, dans mon identité... Pour que j'en vienne à mettre ceux-ci en doute, il faut que j'acquière la conviction que les croyances, les modes de pensée, les systèmes de référence de l'autre sont aussi valables que les miens, parce que, comme les miens, ils sont l'aboutissement, le produit d'une culture? (*op.cit*)

Per tant, la interculturalitat requereix un esforç anti-etnocentrista, un posicionament autocrític que molt sovint és contrari als valors adquirits durant els processos educatius i socialitzadors que han contribuït a la formació de la identitat dels individus.

2.2 Comunicació intercultural

Parlar d'interculturalitat ens condueix ineludiblement a tractar-la també en el camp de la comunicació intercultural. Amb aquest concepte entenem aquelles situacions en què el flux d'informació té lloc entre individus o grups d'individus que empen regles comunicatives diferents o parcialment diferents. Galina Koptelzawa adverteix del fet que una part d'aquestes regles estan interioritzades, són inconscients i irreflexives, la qual cosa augmenta el risc potencial d'interferències de comunicació en contrast amb les situacions comunicatives monoculturals (KOPTELZAWA 2004: 64). Efectivament, gràcies sobretot al desenvolupament de la tecnologia de les comunicacions, però també als intercanvis econòmics i als moviments migratoris, han sorgit noves situacions comunicatives entre individus de contextos diversos.

2.3 Literatura intercultural

I aquests processos es reflecteixen també en el món literari. D'una banda, el desig integrador que du implícita la literatura intercultural provoca que l'escriptor immigrant vulgui fer visible davant la societat on està immers l'esforç d'una nova realitat protagonitzada per la població immigrant.

La interculturalitat literària ha estat font d'investigació teòrica sobretot en el món germànic, mentre que la recepció multicultural ha estat objecte d'estudi fonamentalment en els països anglosaxons (BLI-OUMI 2003). Els teòrics alemanys més implicats, però, tenen la singularitat, com veurem tot seguit, de ser investigadors d'origen estranger que, formats a universitats alemanyes, s'han especialitzat en la literatura migratòria alemanya. L'aplicació del terme a l'espai literari encara no ha generat un acord per al seu ús denotatiu (BORRERO ZAPATA 2009: 84). Per a Carmine Chiellino (CHIELLINO 1998, 2000, 2007), escriptor i germanista alemany d'origen italià, la literatura intercultural sorgeix vinculada als col·lectius etnoculturals que resideixen a Alemanya —fonamentalment italians, turcs, grecs, russos, eslaus, ex iugoslavs, espanyols, àrabs, etc.).⁴ Per al crític italo-alemany, aquesta literatura neix de la fusió de dues cultures lingüístiques que han creat una obra equivalent a les dues literatures⁵. Chiellino exposa que per a que una obra pugui ser denominada en la categoria de literatura intercultural ha de reunir tres factors⁶:

4. Podeu llegir els treballs sobre les literatures de les minories ètniques realitzats per quinze autors procedents de cadascun de la minoria sobre la que escriuen a Chiellino (2007), ps. 63-274.

5. «Sie führen zwei Sprachkulturen zusammen und lassen dabei ein Werk entstehen, das in beiden Literaturen gleichwertig ist» (CHIELLINO 2007: 395).

6. «Aber was macht die Gleichwertigkeit eines Werkes in zwei oder mehreren Literaturen aus? Mindestens drei innovative Komponenten sind nötig: An erster Stelle ist das Projekt eines interkulturellen Gedächtnisses zu erwähnen, an dem sich Romanautoren/innen und Lyriker/innen gleichermaßen beteiligen. Die Entstehung eines interkulturellen Gedächtnisses in ihren Werken ist der Beweis dafür, daß Aus- und Einwanderung keine Flucht ins Paradies sondern ein Lebensprojekt ist. An zweiter Stelle ist die dialogische Zusammensetzung der Sprache zu sehen [...]. An dritter Stelle steht die Präsenz eines interkulturellen Gesprächspartners und Lesers neben

1. *La memòria intercultural*: un projecte de vida (*Lebensprojekt*) per als escriptors en què la immigració i l'emigració no siguin una fugida cap al paradís.

2. Un *tractament dialògic de les llengües d'escriptura* en què els autors mantinguin un diàleg entre l'alemany i les seues llengües maternes respectives, tant si escriuen en alemany com si ho fan en la seua llengua materna.

3. Un interlocutor intercultural (*interkultureller Gesprächspartner*) com a lector, al costat del lector implícit de la pròpia cultura. L'interlocutor i el lector pertanyen a cultures lingüístiques diferents.

Tot plegat, per a Chiellino la literatura intercultural es defineix com a un espai de creació artística al qual pertanyen dos o més àmbits culturals. Aquesta diversitat enriqueix l'escriptura i amplia les possibilitats d'expressió. A més, atorga a l'escriptor l'oportunitat d'elaborar un projecte estètic a partir de l'encontre entre diverses cultures, llengües i espais vitals. Som davant un diàleg intercultural, un horitzó desitjable i possible que transcendeix el nivell nacional o personal.

Per la seua banda Aglaia Blioumi, germanista d'origen grec, parteix d'un model d'observació bicultural i proposa la creació de noves categories supranacionals o transnacionals; en altres paraules, la nacionalitat única que es troba implícita en els models monoculturals se supera amb un nou model supranacional que deixa enrere la reducció ètnica sorgida de la dialèctica entre majories i minories culturals (BLIOUMI 2003: 248).

El model teòric de Blioumi per a "detectar" la literatura intercultural està basat en teories psicològiques. Es podrien resumir en quatre qüestions primordials:

dem impliziten Leser aus der eigenen Kultur. Gesprächspartner und Leser gehören somit unterschiedlichen Sprachkulturen an. Auf dieser Basis entstehen Werke, die weder auf diese noch auf jene Literaturtradition zurückzuführen sind. Sie bilden etwas Neues innerhalb der deutschen Sprachkultur und der literarischen Tradition der Herkunftskultur. Und selbst wenn die Inhalte der Werke weiterhin bikulturell ausgerichtet sind, verleiht ihnen etwas kreative Vorgehen interkulturelle Authentizität.» (CHIELLINO 2007: 395)

1. La distància del rol, és a dir, *com ens veuen?*
2. L'empatia: *perquè ens veuen així?*
3. La tolerància de l'ambigüitat: *és estrany el que és diferent?*
4. La representació de la identitat: *qui sóc jo?*

Per a Adrian Bieniec (2009: 233-239) la literatura intercultural ha de reunir cinc espais vitals que haurien d'aparèixer -amb major o menor proporció- en aquests tipus de textos:

1. Memòria cultural: cultura d'origen i cultura del país d'immigració
2. Llengua: llengua vehicular i llengua latent
3. Espai: del record i del "recordar"
4. Societat: país d'origen i d'immigració
5. Eros: en la monoculturalitat i la interculturalitat.

Totes aquestes teories tenen en comú una certa sociologització de la literatura, la qual cosa suposa una limitació decisiva de la nomenada literatura intercultural. En el marc de les definicions que hem presentat fins ara, les obres es cataloguen en relació a la seua aportació sociològica, directament vinculada a la nacionalitat de l'autor, i desproveïda de valoracions estètiques, si aquestes no coincideixen amb el capital simbòlic de la cultura (BORRERO ZAPATA 2009: 86). Pensem que, com afirma Bernd Stratthaus (2006), l'origen ètnic i racial és el criteri determinant que s'ha pres en compte més sovint a l'hora de categoritzar els textos.⁷ Considera que les perspectives emprades en els darrers anys han quedat obsoletes: la biografia més l'argument continua sent a Alemanya la fórmula màgica reconeguda per a sistematitzar els autors i el seus textos.⁸ Segons Stratthaus, la intercultural-

7. «[...] es ginget nicht mehr um die Texte, sondern nur noch um die Herkunft der Autoren. Diesen Sachverhalt könnte man als Soziologisierung der Literatur bezeichnen, um die Tendenz zu verdeutlichen, Texte nach der Person des Autors und seinen Lebensumständen zu beurteilen und somit das genuin Textuelle zu vernachlässigen, das doch wohl in der Ablösung vom Autor besteht. Ähnliche Probleme gibt es natürlich auch in sämtlichen ehemaligen Kolonialgebieten.» (STRATTHAUS 2006: 11)

8. «Biographie plus Stoff bleibt somit in Deutschland bislang die weitgehend

litat és un instrument per a desenvolupar praxis interpretatives, i no s'ha de considerar un element delimitador per a agrupar tot un seguit de textos al marge del cànon tradicional. La realitat exigeix mètodes dinàmics, diferents dels que hem heretat del paradigma monocultural. L'oposició entre una lectura político-sociològica i una lectura estètica dels textos s'hauria d'ignorar. El valor de la interculturalitat literària resideix en l'àmbit dels temes i de les formes estètiques perquè els textos no estan tancats dins dels límits de la llengua, l'ordenació cultural i la canonització sinó que tracten aquestes categories i justament així és com les poden superar.⁹ (STRATTHAUS 2006: 7).

Una altra definició de literatura intercultural és la que fa Iván Carrasco (2006) a propòsit del nou cànon xilè. Carrasco és categòric quan afirma que la interculturalitat literària és la relació entre ètnies, cultures, llengües i dialectes produïda en i pels textos literaris, etnoliteraris, és a dir, un tipus de comunicació artística, d'interacció efectiva, virtual o fictícia entre representants de grups ètnics i societats diferenciades en situació de contacte, els quals es modifiquen i transformen en la complexa situació d'interacció o reciprocitat en què es troben. La situació intercultural modela els textos en els quals els subjectes autorials i discursius denuncien, dialoguen, interinflueixen, construeixen imaginaris, doctrines i gèneres a partir dels seus etnocentrismes. Són processos de construcció textual i redifinició identitària en què es barregen llengües, dialectes i —en el cas xilè— discursos aborígens, estrangers i criolls, a més de retòriques i poètiques tradicionals i innovadores. La interculturalitat literària és una forma d'hibridació cultural i textual que es presenta com a expressió de la superposició d'ètnies i cultures (CARRASCO 2006: 316)

La definició de Carrasco té la singularitat que no exigeix un origen estranger a l'autor dels textos: es pressuposa una relació entre grups diversos, una interacció. És la situació intercultural la que afai-

anerkannte magische Formel für die Zuordnung eines Autors und seiner Texte zur interkulturellen Literatur.» (STRATTHAUS 2006: 37)

9. «Texte sind nicht gefangen in Sprache, kultureller Zuordnung und wertender Kanonisierung, sondern sie thematisieren diese Kategorien und überschreiten sie gerade dadurch.» (STRATTHAUS 2006: 8)

çona els textos: uns textos vinculats a noves definicions identitàries, on la literatura intercultural esdevé una amalgama fruit de la relació entre elements tradicionals i elements transformadors.

2.4 Alguns aspectes de la literatura intercultural catalana

Després de presentar alguns models de literatura intercultural, que han estat aplicats, fins ara, a la literatura alemanya (Chiellino, Blioumi, Bieniec et Stratthaus), i xilena (Carrasco) voldríem apropar-nos, ni que fos ràpidament, a algunes obres interculturals catalanes. Però, existeix una literatura intercultural catalana? Gosem respondre afirmativament a la qüestió, però no podem oblidar que s'han de tenir en compte alguns trets que li són propis.

En aquest context, el nostre *corpus* es limitarà a les obres escrites per autors d'origen estranger, amb la qual cosa deixem de banda totes les obres d'autors autòctons que tracten temes de relacions entre cultures com pot ser el factor migratori.

D'una banda, caldria demanar-se què tenen en comú autores com Asha Miró, Laila Karrouch o Najat el Hachmi perquè sovint se les agrupi sota la mateixa etiqueta? Totes tres són escriptores nascudes a fora (Asha Miró a l'Índia; Karrouch i El Hachmi al Marroc); vingueren a Catalunya quan tenien 6 anys (Miró, l'any 1974) o 8 anys (Karrouch i El Hachmi), la qual cosa significa que foren escolaritzades en català i castellà, si bé totes tres triaren el català com a llengua d'escriptura. Pertanyen, doncs, al contingent de nins que acompanyaren els seus pares cap a Catalunya¹⁰. Són el que s'acostuma a dir habitualment segona generació, si bé nosaltres preferim la denominació «generació 1,5», la qual es refereix als nens que acompanyaren els seus pares durant el procés migratori i s'escolaritzaren al país de recepció. Aquesta és una generació híbrida pel que respecta a la seua pertinença cultural i la seua nacionalitat (WALAS 2000: 26). Perquè mentre la pri-

10. Val a dir que Asha Miró fou adoptada per pares catalanoparlants, mentre que les nenes Laila i Najat es traslladaren a viure a Vic amb els seus pares, parlants d'amazigh.

mera generació, la dels pares, la dels treballadors, va passar la seua infantesa i sovint també gran part de la seua joventut al país de naixement, la generació 1,5 a la què pertanyen aquestes escriptores catalanes, fruit de polítiques de reagrupament familiar, és la del pes del record del país de naixement (la memòria cultural, segons Bieniec), però des de la perspectiva de «l'ara i l'aquí». La seua perspectiva de persones immigrades, educades en dues cultures, és la de dones que es troben entre dos mons: perquè, en general, aquestes escriptores pertanyen a dos mons, no volen renunciar-hi, però no els resulta fàcil viure en l'hibridisme vital diari, en la pròpia frontera. És el cas explícit de l'escriptora i periodista turca-alemanya Hatice Akyün que es traslladà a Alemanya amb els seus pares l'any 1972, quan tenia tres anys, i que després de més de quaranta anys vivint en terres germàniques i amb un passaport alemany, es considera massa turca per a ser anomenada alemanya, però massa alemanya per a ser turca (AKYÜN 2005).

L'etnocentrisme europeu imperant a les nostres societats genera diverses reaccions davant l'escriptura intercultural. La nostra percepció de les altres cultures rarament es basa en el coneixement directe de la realitat, sinó en la imatge que en tenim. Sovint, al lector li agrada reafirmar-se en el seu "coneixement" de la cultura aliena, i els escriptors tenen tendència a caure en un cert exotisme.¹¹ Roger Mathé descriu l'exotisme com una noció que seria «à la fois le caractère de ce qui nous est étranger, et le goût de tout ce qui possède un tel caractère.» (MATHÉ 1985: 14)

La fascinació per l'exotisme pot ser també un instrument que empren els escriptors migrants per a apropar-se als lectors, per a despertar el seu interès per la seua cultura:

E gli altri non sono importanti soltanto perchè [...] "colorano" le nostre città, faticano le nostre campagne, arrischno il nostro gusto dell'esoterismo caritatevole, ci fanno conoscere altri usi e costumi, dan-

11. Gnisci entén l'exotisme com "un modo di trattare gli altri prescindendo totalmente dalla considerazione dell'altro come sé che si propone all'altro. L'esotismo serve a produrre all'interno delle società occidentali una quota di differenza artificiale e finta, capace di rafforzarne l'identità in crisi e la volontà di potenza." (GNISCI 1995: 213)

ze e cibi diversi, lingue e tradizioni, perchè sono belli, perchè ci risvegliano e attivano un po' il nostro senso. (GNISCI 1994: 69)

En l'imaginari col·lectiu occidental, l'exotisme, habitualment, va lligat a Orient, a les cultures i societats orientals (especialment a les islàmiques), però també a tot un seguit de tòpics com poden ser la sensualitat, els perfums, la bellesa, la fertilitat...¹² Per tant l'orientalisme seria un tipus d'exotisme. I Orient, observa Edward Said, el fundador dels estudis postcolonials, es descriu habitualment com a femení: «sus riquezas como fértiles, sus principales símbolos como la mujer sensual, el harén y el gobernante déspota, pero curiosamente atractivo.» (SAID 2005 [1985]: 213) Aquests tòpics orientalistes difosos a Europa formen part d'una tradició d'imatges romàntiques, que no es correspon amb la realitat social del món àrab, i són hereus de les representacions i construccions de prejudicis eurocèntrics sobre les cultures àrabs que persisteixen a Occident (SAID 2003 [1978]). L'exotisme pot ser considerat també una estructura ideològica (CARBONELL 2000: 174).

L'ús de l'exotisme a la literatura té diverses variants: pot ser un canal de transmissió cultural, en un context d'interculturalitat, i no només

una herramienta al servicio de quienes ostentan la hegemonía cultural, ni es patrimonio único de la cultura de destino; puede utilizarse —y de hecho viene siendo utilizado— por los propios escritores de la lengua y la cultura de origen con propósitos que pueden ser bien saludables. (CARBONELL 2000: 173)

Les expectatives que té el lector són un factor determinant a l'hora d'interpretar textos d'una cultura categoritzada, reduïda als estereotips; aquestes expectatives poden determinar la interpretació de certs elements més pel que s'espera que diguin que no pas pel que realment diuen (CARBONELL 2000: 174).

12. La imatge d'Orient, i sobretot de l'orient àrab i musulmà, s'ha impregnat de noves connotacions des de l'atac a les Torres Bessones de Nova York: la catàstrofe causada per un petit grup de musulmans ha provocat socialment a Occident la sospita generalitzada cap a tot el que prové del món musulmà.

Així, l'escriptor migrant és portador d'uns costums inhabituals i fascinants amb els quals pot atrapar el lector, però aquesta aplicació pot esdevenir un perill. I és que es corre el risc del predomini divulgador per damunt de qualsevol recerca estètica: sovint els escriptors migrants, però també els escriptors autòctons que tematitzen la immigració¹³, «sacrifican a menudo el argumento o un buen análisis de los personajes con el fin de transmitirnos sus conocimientos o simplemente ideas de unas comunidades que a los ojos europeos se vislumbran exóticas.» (ZOVKO 2010: 6)

L'exotisme es pot convertir així en un reclam publicitari, un atot per atreure el possible lector que les editorials catalanes empen recurrentment. En aquest sentit els paratextos juguen un rol important: només cal observar les portades dels llibres de Najat El Hachmi o Laila Karrouch (el mateix succeeix amb *El secret del meu turbant*, de Nadia Ghulam i Agnès Rotger), on s'imposen imatges exòtiques: grans retrats de les autores (o d'altres dones) que no deixen dubte del seu origen "oriental". Els textos de les contraportades subratllen la fascinació per l'exotisme.

Així, mentre les editorials empen l'exotisme com a eina comercial, les autores catalanes d'origen estranger intenten trobar un equilibri entre la presència d'elements exòtics que diferencien les seues obres i una desmitificació dels tòpics de la immigració. Aquesta voluntat d'allunyar-se de certs trivialitats es percep molt especialment en tot allò relacionat amb el rol de la dona musulmana en el marc familiar i social de la migració:

A vegades la mare li deia al pare que li faria gràcia de venir a les competicions i llavors ens acompanyaven tots dos. La mare s'ho passava molt bé, sobretot quan anàvem a Andorra amb autobús. La mare deia al pare que quan anés amb nosaltres no es posaria la gellaba ni el mocador perquè les mares d'altres companys li deien que estava més maca sense. Aquesta vegada el pare va acceptar la decisió de la mare. (KARROUCH 2004: 59)

13. En relació als textos de literatura immigratòria escrita en castellà, Marco Kunz manifesta que molts dels que coneix «distan de ser obras maestras, y pocos dejan huellas en la historia de la literatura.» (KUNZ 2002: 110)

Aquests *corpus* inclouen nombroses experiències autobiogràfiques, la qual cosa els atorga l'autoritat del testimoniatge. Tant El Hachmi com Karrouch recreen elements autobiogràfics en els seus textos que són fàcilment identificables: vincles familiars, relacions de parella, dificultats de les dones musulmanes —hereves d'una educació patriarcal — per a conviure a la nova societat, desig d'estudiar (o de practicar algun esport) de les noies, etc., i subratllen la importància de la llengua catalana per al seu desenvolupament i la seua escriptura. A banda del tan emprat i manipulat “valor documental” d'aquest *corpus*, hem de subratllar que aquests tipus de textos s'ofereixen -i es llegeixen- sovint com a un testimoniatge de denúncia i reivindicació a partir de la pròpia experiència autorial.

Avtar Brah observa la progressiva feminització de les migracions (BRAH 2011), la qual cosa a Catalunya cristallitza en una literatura intercultural catalana d'autoria femenina, una literatura immersa en unes condicions d'escriptura que guarden relació amb les predecessores francòfones i que sorgeix en el panorama literari català amb similars plantejaments i desafiaments.¹⁴

Les escriptores cerquen un equilibri entre els dos móns, recerquen la seua identitat entre dues cultures que consideren seues, i en són ben conscients:

—Ets una marroquina molt forta. Ho has de ser per viure entre dues cultures tant diferents —em deia la Vora.
Tenia tota la raó.
Més que diferents, són dues cultures totalment oposades. (KARROUCH 2004: 112)

Les escriptores senten la necessitat de reflexionar sobre la dualitat en què viuen (aquella generació 1,5 a la que ens hem referit abans) i empenen aquests textos per a promoure una idea intercultural de la seua vida. En

14. Cf. BUENO 2010. Sobre l'escriptura migrant a França, Tahar Ben Jelloun afirma que aquest tipus de literatura testimonial, centrada sobretot en la condició de la dona, no ha tingut gaire èxit i es lamenta que els escriptors francesos perceben la immigració com a un fenomen aleatori i superficial. «El immigrant es víctima de una imatge confusa, distorsionada y, a menudo, contradictoria.» (BEN JELLOUN 2008).

un text autobiogràfic, Laila Karrouch explicava, com si fos la resposta automàtica a una pregunta reiterativa de l'entrevista d'un periodista:

Jo, visc encara a Vic, aquella ciutat que em va acollir ara fa divuit anys, i que m'ha ensenyat tantes coses de la vida, tant positives com negatives. Vic és i ha estat molt important per a mi igual que la meua ciutat natal, Nador, sento que forma part de mi; i jo formo part de Vic i Catalunya, per què no dir-ho?, em sento catalana i ben privilegiada de poder conèixer dues cultures diferents, oposades, amb el seu encant i la seva màgia cadascuna. [...]

No he perdut la meua cultura ni les meves arrels, sinó que he guanyat una altra cultura i uns altres costums. M'agrada fer un bon cuscús per dinar i un entrepà de pa amb tomàquet per sopar. Per què no? (KARROUCH 2004: 149-150)

Karrouch revindica, amb una imatge gastronòmica ben entenedora, la vinculació dels migrants a dues cultures, i va ben alerta de situar-ne una per damunt de l'altra. Totes dues són diferents, però no les avalua. Perquè, com diu Najat El Hachmi, la situació del migrant és transfronterera:

Aprendràs a viure, finalment, a la frontera d'aquests dos mons, un lloc que pot ser divisió, però també és encontre, punt de trobada. Un bon dia et creuràs afortunat, de gaudir d'aquesta frontera, et descobriràs a tu mateix més complet, més híbrid, més immens que qualsevol altra persona. (EL HACHMI 2004b)

Una de les particularitats de la literatura intercultural catalana és el diàleg interlingüístic. Les representacions lingüístiques i les relacions entre les llengües, i, molt especialment, la importància que s'hi atorga a la llengua catalana. Les nostres autores, de llengua materna amazic, escriuen en una de les llengües que aprengueren durant l'escolarització, però que a la vegada és també la llengua de socialització amb les seues amigues:

També em va explicar que a Catalunya als col·legis es parlava més el català que no pas el castellà. Novetat per a mi! [...] Sabia que amb l'ajuda

dels professors me'n sortiria. La Jessica, la Sònia i la Teresa, que eren amigues de la classe, també m'ajudaven molt. (KARROUCH 2004: 41)

Les escriptores es manifesten sovint com a defensores de la llengua catalana. A *Jo també sóc catalana*, de Najat el Hachmi, l'autora es dirigeix al seu fill tot demanant-li:

Voldràs aprendre la llengua àrab? Al cap i a la fi, ni tan sols és la llengua dels teus pares, és la llengua dels opressors en un regne on l'amazic sempre s'ha considerat de segona categoria... La teva altra llengua materna, el català, fou en altres temps perseguida i menystinguda, no en va la teva mare les sent com dues llengües germanes.

Espero que tard o d'hora puguis adonar-te que aquesta amalgama de codis lingüístics on creixes no és més que un enriquiment. Espero que, com la teva mare, aprendràs a estimar-te totes les llengües igual, patrimoni històric, llegat més antic de totes les civilitzacions, músiques que ens arriben de molt lluny i que hem de preservar. Sabràs que no hi ha idioma o dialecte millor ni pitjor, tots serveixen per expressar els nostres sentiments, els desigs i les frustracions. (EL HACHMI 2004: 27)

El que destaca d'aquest fragment és la vinculació que fa l'autora entre llengua i poder, llengua i opressió. Implícitament compara la situació de l'amazic en relació a l'àrab a l'opressió que patí el català per part de l'espanyol. Aquests paral·lelismes serien difícils de trobar en altres literatures migrants: un dels trets fonamentals dels escriptors migrants catalans és que —exceptuant Matthew Tree¹⁵— aprengueren el català en arribar a Catalunya. El català, per tant, no és la seua llengua materna, però sí la llengua del país d'acollida i d'escriptura. Aquest fet contrasta amb el de molts d'escriptors francòfons d'origen magrebí, o britànics d'origen asiàtic, que parlaven la llengua del país de recepció, la qual, en molts de casos, no solament havia estat la seua llengua d'escolarització en el país de naixement sinó fins i tot la seua llengua materna.

15. Matthew Tree és un escriptor nascut a Londres l'any 1958 i que viu a Catalunya des de principis dels anys 80 del segle XX. Com a escriptor i com a periodista ha publicat en català i en anglès. Va aprendre català "pel seu compte" abans de mudar-se a Barcelona.

2.5. Conclusions

La interculturalitat implica una idea d'interrelacions i intercanvis entre cultures diferents que estan en interacció constant. La literatura sorgida de la migració comparteix molts elements interculturals. En el cas específic de la literatura intercultural catalana, nascuda amb molta posterioritat a l'alemanya i la francesa, percebem que es troba encara en una primera fase, aquella que, basada en elements autobiogràfics, intenta lluitar contra els tòpics i els estereotips i que vol construir un discurs transnacional que focalitza més les similituds que no pas la diversitat.

La bona acollida que han rebut les obres dels escriptors catalans d'origen estranger, fins i tot l'interès que les seues obres han despertat en l'acadèmia universitària estrangera, ens fa augurar una continuació d'aquest corpus emergent a la literatura catalana.

BIBLIOGRAFIA

- AKYÜN (2005): Hatice Akyün, *Einamal Hans mit scharfer Soße. Leben in zwei Welten*, Munic: Goldmann Verlag.
- ARNAU I SEGARRA (1999): Pilar Arnau i Segarra, *Narrativa i turisme a Mallorca (1968-1981)*, Palma: Edicions Documenta Balear.
- BEN JELLOUN (2008): Tahar Ben Jelloun, «¡Los inmigrantes no existen!», trad. María Luisa Rodríguez, *El País (Babelia)*, 22 de març.
- BLIOUMI (2003): Aglaia Blioumi, «Amerikanischer Multikulturalismus und deutsch Interkulturalität. Zur Rezeption der Migationsliteratur in den USA und in Deutschland», *Neohelicon*, núm. 30, ps. 243-249.
- BLIOUMI (2004): Aglaia Blioumi, «Kulturaustausch, Interkulturalität und Interdisziplinarität. Beispiele aus der deutschsprachigen Migrationsliteratur», *Neohelicon*, núm. 31, ps.43-59.
- BORRERO ZAPATA (2009): Víctor Manuel Borrero Zapata, «Canon e identidad cultural», dins: Manuel Maldonado Alemán (coord.), *Literatura e identidad cultural: representaciones del pasado en la narrativa alemana a partir de 1945*, Berna: Peter Lang Verlag, ps. 61-95.
- BOU (2009): Enric Bou, «Revolució, resistència i renovació», dins: Enric Bou (dir.) *Panorama crític de la literatura catalana VI. Segle XX. De la postguerra a l'actualitat*, Barcelona: Vicens Vives, ps. 17-29.

- BRAH (2011): Avtar Brah, *Cartografías de la diàspora*, Madrid: Traficantes de Sueños (Mapas 30). [*Cartographies of diaspora. Contesting identities*, 1996]
- BUENO (2010): Josefina Bueno, «Del Magrib a Catalunya: veus de dones en català», dins: Laia Climent (ed.): *Desvelant secrets: les dones de l'Islam entre la tradició i la transgressió*, València: Tres i Quatre, ps. 167-181.
- CARBONELL (2000): Ovidi Carbonell i Cortés, «Traducción, Oriente, Occidente... y la necesidad del exotismo para la traducción», dins Eduardo Manzano Moreno *et al.* (ed.) *Orientalismo, exotismo y traducción*, Conca: Ediciones de la Universidad de Castilla-La Mancha, ps. 173-180.
- CARDÚS (2004): Salvador Cardús, «Qüestions d'identitat», *Transversal*, núm. 24, ps. 36-39.
- CARRASCO (2002): Ivan Carrasco M., «Interdisciplinariedad, interculturalidad y canon en la literatura chilena e hispanoamericana actual», *Estudios Filológicos*, núm. 37, Valdivia: Facultad de Filosofía y Humanidades de la Universidad Austral de Chile, ps. 199-210.
- CARRASCO (2005): Iván Carrasco M., «Literatura intercultural chilena: proyectos actuales», *Revista Chilena de Literatura*, núm. 66, ps. 63-84.
- CARRASCO (2006): Iván Carrasco M., «La interculturalidad como mecanismo de modificación del canon en la literatura chilena», dins: García-Bedoya, Carlos (ed.), *Memorias de JALLA 2004. Lima: Universidad Mayor de San Marcos – Jornadas Andinas de Literatura Latinoamericana*, vol. I, ps. 307-333.
- CEBOLLA BOADO/ GONZÁLEZ FERRER (2008): Héctor Cebolla Boado / Amparo González Ferrer, *La inmigración en España (2000-2007): De la gestión de flujos a la integración de los inmigrantes*. Madrid: Centro de Estudios Políticos y Constitucionales.
- CHIELLINO (2007): Carmine Chiellino (ed.), «Eine Literatur der Konsenses und der Autonomie — Für eine Topographie der Stimmen», dins: Chiellino, Carmine, *Interkulturelle Literatur in Deutschland. Ein Handbuch*, Stuttgart/Weimar: Metzler Verlag, ps. 51-62.
- CLANET (1993): Claude Clanet, *Introduction aux approches interculturelles en sciences humaines*, Tolosa de Llenguadoc: Presses Universitaires du Mirail.
- EL HACHMI (2004a): Najat El Hachmi, *Jo també sóc catalana*, Barcelona: Columna.
- EL HACHMI (2004b): Najat El Hachmi, *Carta d'un immigrant*. Inauguració del Congrés Mundial dels Moviments Humans i Immigració, organitzat pel Institut de la Mediterrània. <http://canbades.blogspot.com.es/2006/10/carta-dun-immigrant.html> [darre-ra data de consulta: 3 juny 2014]

- FERNÁNDEZ (2006): Josep-Anton Fernández, «Thou Shalt Not Covet Thy Roots. Immigration and the Body in Novels by Roig, Barbal and Jaén», *Romance Quarterly*, "Catalan spaces", vol. 53, núm. 3 (estiu), ps. 223-235.
- GNISCI (1994): Armando Gnisci, *Minimo comune multilpo*. Roma: Bulzoni Editore.
- GNISCI (1995): Armando Gnisci «Bisogna de-colonizzare noialtri europei da noi stessi, ma non da soli, ovvero la letteratura comparata come disciplina della reciprocità», dins: *Letteratura comparata*, vol. I., Armando Gnisci e Franca Sinopoli (eds.). Roma: Sovera Multimedia, ps. 205-227.
- GUILLAMÓN (2005): Julià Guillamon, «La novel·la catalana de la immigració», *L'Avenç*, núm. 298 (gener), ps. 46-49.
- HALL (1997): Stuart Hall, «Mininal Selves», dins: Homi Bhabha, Lisa Appignanesi, *Identity: The real me*, Londres: Institute of Contemporary Arts, ps. 44-46.
- KARROUCH (2004): Laila Karrouch, *De Nador a Vic*, Barcelona: Columna.
- KARROUCH (2013): Laila Karrouch, *Petjades de Nador*, Barcelona: Columna.
- KÖSTLIN (2000): Konrad Köstlin «Kulturen im Prozess der Migration und die Kultur der Migrationen» dins: Chiellino, Carmine, *Interkulturelle Literatur in Deutschland. Ein Handbuch*. Stuttgart/Weimar: Metzler Verlag, ps. 365- 388.
- KOPELZAWA (2004): Galina Koptelzawa, *Interkulturelle Kompetenz in der Beratung. Strukturelle Voraussetzungen und Strategien der Sozialarbeit mit Migranten*, Münster: Waxmann Verlag.
- KUNZ (2002): Marco Kunz «La inmigración en la literatura española contemporánea: un panorama crítico», dins: Irene Andrés-Suárez / Marco Kunz / Inés d'Ors, *La inmigración en la literatura española contemporánea*, Madrid: Verbum, ps. 109-136.
- MATHÉ (1985), *L'Éxotisme*, Paris: Éditions Bordas.
- MINER (1993): Earl Miner, «Estudios comparados interculturales», dins: AADD, *Teoría literaria*, Mèxic: Siglo XXI, ps. 183-205.
- SAID (2003): Edward W. Said, *Orientalismo*, Barcelona: Debolsillo [*Orientalism* 1978]
- SAID (2005): Edward W. Said, «Repensar el orientalismo», dins Edward W. Said, *Reflexiones sobre el exilio. Ensayos literarios y culturales*, Barcelona: Debate, ps. 197-219 [Article originalment publicat a *Race and Class* (1985), vol. XXVII, núm. 2 (tardor). Institute of Race Relations].
- SENTÍS (1994): Carles Sentís, *Viatge en Transmiserià. Crònica viscuda de la primera gran emigració a Catalunya*, Barcelona: La Campana.

- STRATTHAUS (2006): Bernd Stratthaus, *Was heißt „interkulturelle Literatur“?* Tesi doctoral llegida el 21 de febrer de 2005, Universität Duisburg-Essen. http://duepublico.uni-duisburg-essen.de/servlets/DerivateServlet/Derivate/5379/DISS_Was_heisst_interkulturelle_Literatur.pdf
- WALAS (2000): Guillermina Walas, *Entre dos Américas: Narrativas de las latinas en los '90s*, Maryland / Oxford: University Press of America.
- WALSH (2004): CATHERINE WALSH, «INTERCULTURALIDAD, CONOCIMIENTOS Y DECONLONIALIDAD», *Signo y pensamiento*, Bogotá: Universidad Javeriana, núm 46 (gener-juny), ps. 39-50.
- YOUSEFI (2008): Hamid Reza Yousefi, «Teoría y práctica de la tolerancia en el encuentro de culturas. Una perspectiva intercultural», dins: Vázquez Lobeiras, María Xesús, Veiga, Alexandre (eds.), *Perspectivas sobre Oriente y Occidente. Actas del II Curso de Primavera. Lugo, 3-7 de abril de 2005*, Santiago de Compostella: Universidade de Santiago de Compostella, Servizio de Publicaciones e Intercambio Científico, ps. 249-260.
- ZOVKO (2010): Maja Zovko, «El exotismo, las tradiciones y el folclore en la literatura de inmigración de España», *RiMe, Rivista dell' Instituto di Storia dell' Europa Mediterranea*, núm. 5 (deseembre), ps. 5-22.